

Andrzej Rossa

Organizacja i zakres funkcjonowania biernej obrony powietrznej Polski w latach 1936-1939

Słupskie Studia Historyczne 8, 201-217

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ ROSSA

PAP SŁUPSK

**ORGANIZACJA I ZAKRES FUNKCJONOWANIA
BIERNEJ OBRONY POWIETRZNEJ POLSKI
W LATACH 1936-1939**

Konsekwencją podjęcia w latach trzydziestych kompleksowych badań nad obroną powietrzną Polski było wysunięcie postulatu racjonalności w konstruowaniu struktur oraz formułowaniu zasad funkcjonowania polskiego systemu obrony powietrznej państwa. Ówczesne geopolityczne umiejscowienie Polski było przyczyną wyjątkowo dużych potrzeb w zakresie obrony powietrznej. Gdy to sobie uświadomiono, postanowiono w pierwszej kolejności powołać do życia instytucję centralną, przeznaczoną do koordynacji prac wynikających z planu modernizacji i rozbudowy Wojska Polskiego. Tą instytucją centralną był ustanowiony, dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z 1936 roku, Inspektor Obrony Powietrznej Państwa (dalej IOPP)¹. Utworzenie Inspektoratu nie oznaczało jeszcze skupienia w jednym ręku kierownictwa nad całością spraw związanych z obroną powietrzną państwa. Poza jego kompetencjami pozostało lotnictwo², a początkowo nawet artyleria przeciwlotnicza i inne środki czynne, które jednak – po połączeniu personalnym stanowiska IOPP ze stanowiskiem dowódcy OPL przy MSWojsk. – przeszły w kompetencje IOPP.

Pierwszym zadaniem gen. bryg. dr Józefa Zająca, wyznaczonego na stanowisko IOPP, po tragicznej śmierci gen. dyw. Gustawa Orlicz-Dreszera, było uregulowanie spraw organizacyjnych. Podstawą do tego były: ustawa o obronie przeciwlotniczej

¹ Ustanowienie nastąpiło 29 V 1936 r. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW). Akta Generalnego Inspektora Szkolenia (dalej: Akta GISZ), t. 1977. Liczba dziennika 1095/OPL/Tj. Pierwszym Inspektorem został gen. Gustaw Orlicz-Dreszer, a po jego śmierci, dekretem Prezydenta RP, gen. bryg. dr Józef Zając.

² Lotnictwo zostało włączone w kompetencje IOPP w marcu 1939 r. rozkazem Naczelnego Wodza.

z 15 marca 1934 roku³ oraz wspomniany dekret Prezydenta RP o ustanowieniu IOPP. Prace nad tymi dwoma dokumentami pozwoliły z końcem 1936 i początkiem 1937 roku załatwić dwie sprawy organizacyjne: rozdział kompetencji i obowiązków w obrębie władz wojskowych i sprecyzowanie rozporządzenia wykonawczego Rady Ministrów o strukturach wojsk obrony powietrznej do ustawy z 1934 roku.

W zakresie rozdziału kompetencji i obowiązków najbardziej trudną, a zarazem najdelikatniejszą, była sprawa stosunku IOPP do Ministra Spraw Wojskowych. Teoretycznie IOPP miał prawo dawania wytycznych wszystkim ministrom, ale poprzez Ministra Spraw Wojskowych, co oznaczało, że nie mógł on wydać żadnego rozporządzenia bez uprzedniej zgody MSWojsk. W praktyce, stwarzało to konieczność uzgadniania wszelkich projektów zarządzeń z wiceministrami, ich zastępcami, szefami departamentów itp., a taka procedura hamowała tempo wdrażania nowych rozwiązań. Jednym ze sposobów ominięcia tego hamulca było przekształcenie wydziału OPL przy MSWojsk. w Dowództwo OPL, jako organu kierowniczego (łącznie z dowodzeniem elementami czynnej obrony przeciwlotniczej) i jednocześnie ustanowienie IOPP dowódcą OPL przy MSWojsk. Na ówczesne stosunki było to najbardziej racjonalne rozwiązanie w zakresie kompetencji i kierowania⁴.

Jeżeli utworzenie władz OPL w organach naczelnych wojska zostało zatwierdzone dość wcześnie, z wyjątkiem związania lotnictwa z obroną powietrzną, to sprawa organizacji na niższych szczeblach uległa zahamowaniu, głównie z powodu konieczności uzgodnień z wiceministrami i ich zastępcami. Musiało upłynąć 8 miesięcy od chwili złożenia odpowiedniego projektu przez dowódcę OPL zanim organizacja ta ujrzała światło dzienne. 21 maja 1937 roku ukazało się Zarządzenie MSWojsk. w sprawie utworzenia tymczasowych struktur oplg.⁵

Zarządzenie składało się z ośmiu części. W pierwszej części przedstawiony został szczegółowy zakres kompetencji dowódcy OPL na szczeblu MSWojsk., który precyzował zakres jego działania sprowadzając go do:

- kierowania z ramienia MSWojsk. środkami oplg w terenie przez dowódców Okręgów Korpusów (dowódca OK.);
- kierowania z ramienia MSWojsk., przez właściwych dowódców OK, przygotowaniem do oplg zakładów ścisłego przemysłu wojennego;
- kierowania z ramienia MSWojsk. studiami i badaniami w zakresie użycia środków oplg w wojsku;
- dowodzenia podporządkowanymi mu jednostkami organizacyjnymi wojska w myśl ogólnych wytycznych I wiceministra Spraw Wojskowych.

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Dz. URP) Nr 80 z 11 IX 1934.

⁴ J. Z a j ą c, *Przygotowania Polski do obrony przeciwlotniczej przed 1939 r.*, (w:) Bellona, Londyn 2/1947, s. 100.

⁵ CAW, Akta GISZ, t. 1995. Zarządzenie MSWojsk., Departament Dowodzenia Ogólnego, L 1284/Org Tjn., z 21 V 1937 r., w sprawie utworzenia tymczasowych organów OPLiG.

W zakresie pierwszych trzech punktów dowódca OPL podlegał bezpośrednio MSWojsk., przy czym wszelkie zarządzenia i instrukcje dotyczące prac w terenie musiał uzgadniać z I i II wiceministrem Spraw Wojskowych. W przypadku czwartego punktu do dowódcy oplg należało:

1. stawianie wniosków I wiceministrowi Spraw Wojskowych odnośnie przygotowania wojska do zadań oplg oraz szkolnictwa oplg; 2. opracowywanie projektów regulaminów i instrukcji w zakresie oplg; 3. opracowywanie planów studiów i doświadczeń w zakresie formacji specjalnych oplg; 4. opracowywanie wniosków budżetowych dla I wiceministra w zakresie wyszkolenia i szkolnictwa oplg; 5. współpraca z szefem biura personalnego i właściwymi szefami departamentów w sprawach personalnych oficerów pełniących służbę w jednostkach i instytucjach oplg; 6. współpraca z właściwymi szefami departamentów i dowódcami broni odpowiadającymi za uzbrojenie, wyposażenie i zaopatrzenie wojsk; 7. współpraca z Szefem Sztabu Głównego w zakresie przygotowania planów obrony przeciwlotniczej i gazowej wojska i kraju oraz organizacji wojennej, mobilizacji dowództw i środków oplg.

Zgodnie z częścią drugą zarządzenia, MSWojsk. podporządkowało służbowo i bezpośrednio dowódcy OPL 11 Grupę Artylerii, Instytut Przeciwigazowy, Centrum Wyszkożenia OPL i PGAZ w Brześciu nad Bugiem i Komisję Gazową gen. Rupperta oraz Szkołę Obrony Przeciwigazowej. Jednocześnie, zgodnie z częścią zarządzenia, uregulowano zależność jednostek organizacyjnych tak, że dowódca 11 GA podlegał bezpośrednio dowódcy OPL MSWojsk, natomiast 2,3,5,6,7 i 8 dywizjony artylerii plot. zostały zdjęte z podległości w ramach 3,5,6,7,8 Grupy Artylerii, a następnie bezpośrednio i służbowo podporządkowane:

2 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr III; 3 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr III poprzez dowódcę OPL obszaru warownego Wilno; 5 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr V; 6 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr VI; 7 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr VII; 8 dywizjon dowódcy OPL OK. Nr VIII, z tą uwagą, że pod względem wyszkolenia artyleryjskiego wszystkie dywizjony podporządkowane zostały dowódcy 11 Grupy Artylerii.

Trzecia i czwarta część zarządzenia dotyczyły ustanowienia dowództwa OPL przy dowódcach Okręgów Korpusów (DOK) z uprawnieniami pomocnika dowódcy OK, oraz utworzyły:

na DOK I – Rejon Przemysłowy Radom, obejmujący powiaty z DOK I, IV i X z osobnym dowódcą OPL, podległym dowódcy OPL OK. I; dowódcę OPL – ośrodka Warszawa; na DOK III – dowódcę OPL obszaru warownego Wilno; na DOK IV – dowódcę OPL ośrodka Łódź; na DOK V – dowódcę OPL ośrodka Kraków i dowódcę OPL Rejonu Katowice; na DOK VI – dowódcę OPL ośrodka Lwów; na DOK VII – dowódcę ośrodka Poznań; na DOK X – dowódcę OPL Rejonu Drohobycz.

Część siódma jest poświęcona ustanawianiu specjalnego referenta OPL za granicą w oddziale II Sztabu Głównego⁶, natomiast część ósma sprecyzowana została dopiero 21 września 1937 roku i regulowała kwestię oplg w Marynarce Wojennej, czyniąc odpowiedzialnym za te sprawy Szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej, który kierował Referatem OPL⁷.

Wydanie zarządzenia dotyczącego oplg Marynarki Wojennej zakończyło żmudne prace nad utworzeniem organów oplg w wojsku. Równocześnie rząd prowadził prace nad rozporządzeniem wykonawczym do ustawy o obronie przeciwlotniczej. Jakkolwiek ustawa z 1934 roku była dość precyzyjna, to posiadała jednak luki dotyczące, chociażby, obowiązków obywateli w zakresie opl, nie zawierała wyczerpujących rozwiązań co do rozdziału obowiązków i odpowiedzialności władz oraz nie wskazywała kto ponosi koszty przygotowania opl. Uzgodnienie brzmienia tekstu rozporządzenia wymagało uciążliwych konferencji międzyministerialnych i ostatecznie zostało przyjęte przez Radę Ministrów 29 stycznia 1937 roku. Zawierało ono, przede wszystkim, stwierdzenie, że każdy obywatel ma obowiązek zabezpieczenia siebie, swoich najbliższych, swego mieszkania i mienia przed skutkami nalotów lotnictwa nieprzyjacielskiego. W sposób prosty określało prawa i obowiązki wszelkich władz i instytucji, natomiast koordynację wszystkich poczynań składało na barki dowódców okręgów korpusów i komendantów garnizonów⁸.

W efekcie, na początku 1938 roku wykrystalizowała się organizacja dowodzenia (kierownictwa) OPL w czasie pokoju⁹, zamykająca pierwszy okres kształceń w obronie powietrznej państwa. Drugi okres rozpoczął się dopiero w przededniu wybuchu wojny – od połączenia w jednym ręku dowodzenia lotnictwem i obroną przeciwlotniczą.

Całość obrony powietrznej państwa od 23 marca 1939 roku – kiedy to dokonano zmiany dowództwa lotnictwa i na miejsce gen. Ludomiła Rayskiego przyszedł gen. Władysław Kalkus, podporządkowując się ze sztabem Inspektorowi OPP – do sierpnia 1939 roku spoczywała w ręku dowódcy lotnictwa i OPL, podległemu Naczelnemu Wodzowi. Jemu podporządkowane być miało zarówno lotnictwo, jak i OPL. Naczelnym dowódcą lotnictwa i OPL został dotychczasowy Inspektor OPP, gen. Józef Zając¹⁰.

Na froncie kierownictwo OPL powierzono dowódcom lotnictwa i opl armii, którzy mieli opracować plany użycia lotnictwa i opl na podstawie wytycznych szta-

⁶ Tamże.

⁷ CAW, Akta GISZ, t. 1999. MSWojsk., Departament Dowodzenia Ogólnego, L 5863/Org. Tjn., z 21 IX 1937 r.

⁸ Przegląd Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej 3/1937, s. 63-65.

⁹ CAW, Akta GISZ. Organizacja dowodzenia (kierownictwa) OPL w czasie pokoju, t. 2022.

¹⁰ CAW, Akta GISZ. Pismo IOPP do GISZ o pracach przygotowawczych OPL z 8 października 1936 r., t. 1977.

bu głównego. Na terenie państwa kierownictwo OPL miało spoczywać w ręku dowódcy opl kraju, którym był płk dypl. Włodzimierz Ludwig. Podlegał on MSWojsk. przez I wiceministra. Na terenie Okręgów Korpusów kierownictwo obroną plot spoczywało w rękach dowódców OPL OK, podległych dowódcom OK¹¹.

Istotnym problemem, jaki stanął przed Inspektorem Obrony Powietrznej Państwa oraz jego personelem, była potrzeba realizacji zaleceń ustawy o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej z 15 marca 1934 roku. Ustawa w artykule 5 zobowiązywała Radę Ministrów do wydawania rozporządzeń wykonawczych dotyczących zakresu i sposobu przygotowania w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej oraz obowiązków w tym zakresie osób fizycznych, prawnych, a także instytucji i władz. Jednak mimo upływu dwóch lat, od uchwalenia ustawy, dokumenty te nie powstały¹².

13 czerwca 1936 roku Inspektor OPP wydał tymczasowe wytyczne ogólne o organizacji obrony przeciwlotniczej¹³, które posłużyły do opracowania projektu rozporządzenia Rady Ministrów o przygotowaniu w czasie pokoju obrony plot i pgaz. Projekt został rozesłany 18 listopada 1936 roku do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Opieki Społecznej, Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, Zarządu Głównego PCK, Zarządu Głównego LOPP oraz Zarządu Głównego Zawodowej Straży Pożarnej. Osobista prośba gen. J. Zająca o pilne przesłanie uwag dotyczących projektu spowodowała, że ostatnie z nich napłynęły 4 grudnia 1936 roku¹⁴. Tak więc, po prawie trzech latach od ukazania się ustawy, 29 stycznia 1937 roku weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów o przygotowaniu w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej państwa.

Rozporządzenie ściśle precyzuje zadania i kompetencje władz wszystkich szczebli w zakresie opl i opgaz, ale przede wszystkim, czemu daje wyraz w paragrafie 1, obciąża każdego obywatela obowiązkiem zabezpieczenia siebie, swoich najbliższych i swego mienia przed napadami z powietrza¹⁵. Paragraf 3 i 4 precyzuje kompetencje i zadania Inspektora OPP, do którego należało:

ustalenie zasad oraz wytycznych przygotowania w czasie pokoju obrony plot i pgaz państwa, jak również kontrola stanu tego przygotowania; wydawanie wytycznych w formie zarządzeń i instrukcji dla wszystkich władz przygotowujących opl i opgaz; uzgadnianie poczynań władz w zakresie przygotowania

¹¹ J. Zająca, *Dwie wojny*, Londyn 1964, s. 97.

¹² DzURP Nr 80 z 11 IX 1934 r., pozycja 742.

¹³ CAW, Akta GISZ, t. 1979.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ *Rozporządzenie RM z 29 stycznia 1937 r. o przygotowaniu w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej Państwa*, (w:) Przegląd Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej Nr 3/1937, s. 63-65.

opl i opgaz; wydawanie wytycznych władzom nadzorczym stowarzyszeń społecznych, współdziałających w przygotowaniu opl i opgaz w zakresie dysponowania budżetami tych stowarzyszeń.

W ramach wytycznych ustalonych przez Inspektora OPP zasady i metody obrony plot i pgaz przygotowali:

MSWojsk. – dla organów terytorialnych jemu podporządkowanych i obiektów przemysłowych produkujących na potrzeby wojska; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – dla ogółu ludności, osiedli i obiektów budowlanych, zakładów użyteczności publicznej, obiektów przemysłowych, wszystkich budowli publicznych i prywatnych pod względem zasad budowlanych; Ministerstwo Komunikacji – dla obiektów i urzędów komunikacyjnych oraz podległego mu przemysłu; Ministerstwo Poczty i Telegrafów – dla sieci telekomunikacyjnej służącej celom opl i opgaz i przemysłu podległego ministerstwu; Ministerstwo Przemysłu i Handlu – dla swego przemysłu; Ministerstwo Opieki Społecznej – dla systemu ratownictwa i lecznictwa sanitarnego; Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – dla szkół oraz podległych mu placówek naukowych; Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych – dla służby weterynaryjnej, dostosowania gospodarki rolnej i leśnej do potrzeb opl i opgaz, ochrony płodów rolnych i obiektów przemysłowych podległych ministerstwu.

Na postawie zarządzeń i instrukcji wydanych przez ministerstwa, obronę plot i pgaz przygotowywały władze II instancji (województwie) pod kierunkiem dowódców OPL OK.

W paragrafach 11, 12, 13, 14 i 15 wyszczególnione były zadania, jakie stały przed LOPP, PCK, Związkiem Straży Pożarnych i innymi stowarzyszeniami, współdziałającymi w opl i opgaz. Skupiono się przede wszystkim na obowiązku szkolenia i uświadamiania ludności co do potrzeb i sposobów obrony plot i pgaz¹⁶.

Uporawszy się z najważniejszym dokumentem wykonawczym do ustawy, Inspektorat OPP przystąpił do koordynacji oraz pomocy przy pracach poszczególnych ministerstw i stowarzyszeń w zakresie opl i opgaz. Już 6 marca 1937 roku, wspólnie z LOPP, wydane zostały wytyczne do szkolenia ogółu ludności w OPL. Dzieliły one całą ludność na 12 grup:

I grupa – ogół ludności zamieszkałej w osiedlach objętych organizacją opl; II – ucząca się młodzież; III – robotnicy w fabrykach, wytwórniach i większych warsztatach; IV – pracownicy instytucji, urzędów i przedsiębiorstw; V – komendanci opl obiektów specjalnych; VI – komendanci służb (szefowie) w obiektach specjalnych; VII – komendanci OPL miast i dzielnic; VIII – szefowie miejskich służb opl; IX – referenci władz I i II instancji; X – organa

¹⁶ Tamże.

służb opl (służba dozoru, ratowniczo-sanitarna, odkażania itp.); XI – ludność w osiedlach nie organizujących OPL; XII – instruktorzy LOPP.

Stosownie do tego podziału ludności przewidziano 18 rodzajów kursów o różnej liczbie godzin, których organizację powierzono MSW, MWRiOP oraz ZG LOPP¹⁷. Jednocześnie Inspektor OPP polecił wstrzymać urządzenie z własnej inicjatywy wszelkich kursów i ćwiczeń opl i opgaz realizowanych niezgodnie z wytycznymi¹⁸.

W myśl instrukcji Inspektoratu OPP oraz w oparciu o rozporządzenie z 29 stycznia 1937 roku, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało 21 kwietnia 1937 roku tajną *Instrukcję dla władz administracji ogólnej o organizacji obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej w ośrodkach i punktach*¹⁹. Instrukcja ustalała organizację pogotowia opl od chwili jego zarządzenia aż do odwołania. W części ogólnej autorzy dzielili wszystkie miejscowości i obiekty wymagające przygotowania obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej na dwie kategorie: ośrodki i punkty. Pod pojęciem „ośrodka” rozumiano osiedla będące zwartymi zbiorowiskami zabudowań o różnym przeznaczeniu i zasadach użytkowych – tzn. miejscowości z budynkami mieszkalnymi, fabrykami i zakładami użyteczności publicznej, stacjami kolejowymi itp. Jako „punkt” rozumiano mniejsze osiedla, odrębnie położone obiekty: fabryki, stacje kolejowe, składy amunicji, mosty itp., które mogłyby być bombardowane z małej wysokości²⁰.

W części drugiej instrukcja określała strukturę organizacyjną wewnątrz ośrodka, w której wymienione są obiekty tworzące własną opl i opgaz, czyli miasto w ścisłym tego słowa znaczeniu, obiekty komunikacyjne (kolejowe, lotnicze, żegluga) i obiekty wojskowe, oraz tak zwane „obiekty wydzielone”, które musiały posiadać własną organizację opl i opgaz, a mianowicie:

elektrownie; gazownie; gmachy przedstawicielstw państw obcych; urzędy pocztowe; więzienia; wodociągi; większe obiekty przemysłowe²¹.

Dalej, instrukcja określała organizację opl i opgaz wewnątrz grupy obiektów, tzn. dzielnic i zespołu dzielnic, by w części czwartej sprecyzować organa kierownicze opl. Tymi organami były:

komendant oplg ośrodka lub punktu; komendant oplg miasta; komendant oplg węzła kolejowego; komendant oplg obiektów lotniczych; komendant oplg obiektów żegluga; komendant oplg obiektu wydzielonego; komendant oplg dzielnicy; komendant oplg portu morskiego; dowódcy oplg w przypadku, gdy dla obrony danego ośrodka są przydzielone środki czynne opl.

¹⁷ CAW, Akta GISZ, t. 1983.

¹⁸ CAW, Akta GISZ, t. 1990.

¹⁹ CAW, Akta GISZ, t. 1996. MSW. Nr 1658/Tjn. Wojsk.

²⁰ Tamże, s. 1.

²¹ Tamże, s. 3.

Wszyscy komendanci ośrodków podlegali, w myśl instrukcji, bezpośrednio dowódcom obrony opl i pgaz Okręgów Korpusów. Natomiast komendantom ośrodków podlegali:

dowódca ośrodków czynnych opl; komendant oplg miasta; komendant oplg obiektów wojskowych; komendant oplg obiektów komunikacyjnych; komendant oplg obiektów wydzielonych.

Z kolei, komendantowi oplg miasta podlegali komendanci dzielnic i obiektów zastrzeżonych²². Komendantowi dzielnicy podporządkowano komendantów bloków, domów mieszkalnych.

Rozdział czwarty poświęcony był personelowi pomocniczemu, do którego zaliczano pisarzy, telefonistów, gońców oraz szefów służb, precyzując kto może nimi zostać²³, oraz dodatkowym organom pomocniczym do – usuwania niewybuchów, badań bakteriologicznych i chemicznych, a także służbie meteorologicznej. W dalszej części instrukcja precyzowała warunki doboru i wyznaczania personelu, zwracając uwagę na łączenie stanowisk pełnionych w czasie pokoju ze stanowiskami przydzielonymi na czas wojny; np. szef służby bezpieczeństwa w czasie wojny to kierownik właściwej dla danego terenu jednostki policyjnej, itp.²⁴ Sprecyzowane zostały również warunki jakim powinny odpowiadać osoby wyznaczone na stanowiska w akcji oplg.

Ostatni rozdział poświęcony był organizacji ośrodków i punktów oraz problematyce wyszkolenia, sposobom funkcjonowania i zasadom rozmieszczenia w terenie elementów oplg²⁵.

Zgodnie z wytycznymi Inspektoratu z 6 marca 1937 roku LOPP przystąpiła do organizowania szkoleń dla tych komendantów i szefów, którzy – w myśl instrukcji MSW – mieli objąć te stanowiska. Przyjęto założenia, iż organizacja powszechnej oplg ludności (samoobrony) musi być zakończona w 1938 roku, przy czym szkoleniem specjalnym postanowiono objąć jedynie komendantów domów (bloku domów) i ich zastępców, natomiast szkolenie reszty elementów samoobrony uznano za zbędne. Stwierdzono, że przygotowanie ogółu ludności do oplg musi być włączone do normalnego programu nauczania w szkołach wszystkich typów²⁶.

Szkolenia komendantów domów (bloku domów) rozpoczęło się jeszcze w 1937 roku. Kursy zorganizowane przez LOPP objęły do stycznia 1938 roku

²² Obiektami zastrzeżonymi w myśl instrukcji były: archiwa, banki, biblioteki, instytucje naukowe, klasztory, lecznice, muzea, parki i ogrody, rzeźnie, sądy, szkoły, szpitale, świątynie, teatry, zabytki historyczne, wyższe uczelnie, urzędy, tramwaje i autobusy itp. Tamże, s. 5.

²³ Przewidywano następujące służby: alarmowa, bezpieczeństwa, łączności, przeciwgazowa, przeciwpożarowa, sanitarna, weterynaryjna, schronowa i techniczna. Tamże, s. 12.

²⁴ Tamże, s. 15-17.

²⁵ Tamże, s. 20-22.

²⁶ CAW, Akta GISZ, t. 2013. Protokół z odprawy dowódców OPL OK z dnia 28 IV 1938 r.

101 tys. ludzi²⁷. Dalszych 66,5 tys. przeszkolono do końca marca 1938 roku. Oczywiście, nie wszyscy wytypowani do szkoleń nadawali się do tej roli. Sprawozdania z marca 1938 roku zawierają informacje, że ponad 12 tys. osób nie zakwalifikowano jako komendantów bloków, domów²⁸.

15 lutego 1938 roku w siedzibie Inspektoratu OPP odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, LOPP oraz naczelnego Komendanta Legii Akademickiej w sprawie szkolenia opl i opgaz w szkołach wszystkich typów. Szkolenie zasadnicze obejmowało: szkoły powszechne – w zakresie wiadomości wymaganych od ogółu obywateli; szkoły średnie – w zakresie pełnych wiadomości przygotowujących do roli komendanta bloku oraz ogólnej wiedzy o organizacji opl; szkoły wyższe – przygotowywały do pełnienia funkcji kierowniczych w opl. Ustalono, że zakres tych wiadomości musi się znaleźć w programach nauczania.

Szkolenie przejściowe dotyczyło tylko roku szkolnego 1937-1938 i miało dać minimum wiadomości z opl absolwentom szkół trzeciego stopnia, szkół średnich i wyższych²⁹. Odpowiednie programy nauczania zostały wprowadzone do szkół zarządzeniem MWRiOP do 16 sierpnia 1938 roku³⁰.

Zarówno organizacja, jak i realizacja powszechnej samoobrony ludności, przy braku funduszy na szkolenie kompleksowe, wymagały, aby odnoszące się do nich przepisy były ujęte w pewną schematyczną całość, zawierającą wytyczne i instrukcje dostępne dla ogółu ludności. Instrukcje te, o charakterze ogólnym, bądź szczegółowym, wydane przede wszystkim przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, miały moc obowiązującą zgodnie z przepisami prawa, ale jednocześnie stanowiły praktyczne podręczniki dające wskazówki i pouczenia, jak należy postępować w realizacji powszechnej opl.

Pierwszym dokumentem z tego pakietu była, wydana 8 października 1937 roku przez MSW, *Ogólna instrukcja o organizacji samoobrony ludności pod względem opl*³¹. Instrukcja dawała ogólny pogląd na samoobronę, wskazując: na czym polega, kto ją organizuje, przy czyjej pomocy i w jaki sposób. Stosownie do podziału zespołów ludzkich – na mieszkania, dom mieszkalny i blok domów – omawiała przygotowania samoobrony w poszczególnych zespołach. I tak, za przygotowanie samoobrony w mieszkaniu ponosił odpowiedzialność główny lokator i komendant opl domu, przy czym koszty ponosił główny lokator. W przypadku domu

²⁷ CAW, Akta GISZ, t. 2011. 2437 kursów, na które LOPP wydała 61 078 zł.

²⁸ Tamże.

²⁹ CAW, Akta GISZ, t. 2013.

³⁰ CAW, Akta GISZ, t. 2015.

³¹ *Ogólna instrukcja o organizacji samoobrony ludności pod względem opl*. MSW. Nr wojsk opl 284/1.

samoobrona i przygotowanie go do opl spoczywało na komendancie domu, a w przypadku bloku domów – na jego komendancie. Koszty miały być rozłożone na mieszkańców oraz stowarzyszenia społeczne, jak LOPP, PCK i Związek Straży Pożarnych. Dalej, instrukcja omawia organa wykonawcze opl domu, bloku domów, urządzenia opl na terenie domu oraz wymagania w zakresie opl, jakimi musi charakteryzować się dom.

Następne paragrafy instrukcji regulowały kwestie obowiązków komendanta opl domu (bloku domów) oraz obciążały gminne zarządy koniecznością przygotowania samoobrony zgodnie z tą instrukcją. Do zadań gmin należało: 1. Zatwierdzanie lub wyznaczanie komendantów opl domów (bloków domów); 2. Ustalanie terminów i kolejności szkolenia komendantów opl domów (bloków domów); 3. Określanie granic poszczególnych bloków; 4. Wydawanie zarządzeń dotyczących redukcji lub gaszenia światel; 5. Ustalanie odpowiedniej liczby masek dla mieszkańców domów; 6. Udzielanie pomocy technicznej dla przygotowania urządzeń opl na terenie domów; 7. Kontrola prac opl w samoobronie; 8. Organizowanie odpraw dla komendantów opl domów (bloków domów).

Jak z powyższego wynika, instrukcja stanowiła jawne rozwinięcie omawianej wcześniej tajnej *Instrukcji dla władz administracji ogólnej o organizacji opl i opgaz w ośrodkach i punktach z 21 kwietnia 1937 roku*, i była streszczeniem tego wszystkiego co później szczegółowo regulowały instrukcje przeznaczone specjalnie dla poszczególnych fragmentów samoobrony.

W grudniu 1937 roku MSW wydało równocześnie dwie instrukcje dla komendantów opl i opgaz domów (bloków) mieszkalnych i dla organów opl domu (bloku domów)³². Instrukcja dla komendantów szczegółowo określała kwestie dotyczące osoby komendanta opl domu, jego obowiązków i uprawnień, natomiast instrukcja dla organów miała charakter ogólny, podobny do wcześniej omawianej instrukcji. Różniła się od niej tylko tym, że ogólna instrukcja samoobrony ludności ujmowała zagadnienia w sposób skrócony, natomiast ta poruszała jedynie kwestie dotyczące organów opl domów (bloku domów) w sposób wprawdzie też skrócony, ale dlatego – że o każdym z tych organów miała traktować osobna instrukcja.

To ujęcie było ze wszecch miar słuszne, bowiem instrukcja dla organów, omawiająca ogólnie obowiązki poszczególnych organów, była przeznaczona dla władz kierowniczych na terenie domu, które musiały posiadać jak gdyby konspekt przepisów dotyczących podległego im personelu. Poszczególne zaś organa służb opl domu (bloku domów) musiały posiadać instrukcje traktujące możliwie szczegółowo o obowiązkach organów i sposobach pracy. Każda taka instrukcja miała dokładnie

³² *Instrukcja dla komendantów obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej domów (bloków) mieszkalnych*. MSW. Nr wojsk. opl 370/1 oraz *Instrukcja dla organów opl domów (bloku domów)* MSW. Nr wojsk. opl 377/1.

wskazywać danemu organowi, jakie są jego obowiązki i w jaki sposób ma je wykonywać w poszczególnych okresach opl.

Cykl instrukcji dla poszczególnych służb opl domu (bloku domów) zapoczątkowała, wydana przez Ministerstwo Opieki Społecznej 27 stycznia 1939 roku, *Instrukcja o organizacji ratownictwa sanitarnego w samoobronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej*³³. Wskazywała ona jaki jest zakres ratownictwa sanitarnego w samoobronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej; następnie wymieniała organa ratownictwa sanitarnego, do których zaliczała domowy organ ratownictwa sanitarnego – składający się z mieszkańców jednego domu lub kilku mniejszych domów mieszkalnych – oraz organ ratownictwa sanitarnego mieszkania (rodziny). Ze względu na bogatą treść i proste ujęcie przepisów praktycznych mogła ona służyć również jako bardzo pożyteczny poradnik lekarski przydatny w nagłych wypadkach, często zdarzających się w życiu codziennym.

14 lutego 1939 roku MSW wydało *Instrukcję przeciwpożarową dla komendantów opl domów (bloku domów)* oraz *Instrukcję dla posterunków przeciwpożarowych domów (bloku domów)*³⁴. Pierwsza przeznaczona była dla komendantów opl domów (bloku domów) w celu zapoznania ich w sposób ogólny z niebezpieczeństwem pożaru i obroną przeciwpożarową. Wskazywała miejsca w domu najbardziej narażone na pożar, zalecała liczbę wystawianych posterunków, sposób alarmowania oraz wyposażenie posterunku przeciwpożarowego. Druga instrukcja omawiała możliwości i skutki napadu powietrznego, sposoby postępowania przy gaszeniu pożarów oraz czynności personelu posterunków przeciwpożarowych w poszczególnych okresach opl.

Następną instrukcją szczegółową była wydana 5 kwietnia 1939 roku *Instrukcja dla organów służby bezpieczeństwa samoobrony domu (bloku) mieszkalnego*³⁵. Służba bezpieczeństwa powoływana na terenie domu mieszkalnego miała za zadanie utrzymanie porządku, spokoju oraz bezpieczeństwa, działać samodzielnie, a w poważniejszych wypadkach – opierając się na policji państwowej. Instrukcja precyzowała obowiązki tej służby we wszystkich stadiach pogotowia opl, aż do odwołania alarmu lotniczego.

Instrukcja dla posterunków bezpieczeństwa zamknęła cykl instrukcji traktujących o samoobronie ludności w opl. Nie zdążyły się już ukazać instrukcje dla obsługi schronowej i organów zabezpieczenia technicznego, ale mimo tych braków trzeba stwierdzić, że samoobrona przeciwlotnicza domu została objęta szczegółowymi przepisami.

³³ *Instrukcja o organizacji ratownictwa sanitarnego w samoobronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej*, Ministerstwo Opieki Społecznej. Nr wojsk. 1/5-9 z 27 I 1939 r.

³⁴ MSW. Nr wojsk. opl 9/7/1 z 14 II 1939 r.; MSW. Nr wojsk. opl. 9/8/1 z 14 II 1939 r.

³⁵ MSW. Nr wojsk. opl 9/25/1 z 5 IV 1939 r.

Ze względu jednak na to, że samoobrona dotyczyła ogółu ludności i od właściwego uświadomienia mieszkańców zależała jej realizacja, należało wydać takie przepisy-pouczenia, które w sposób wyczerpujący i jasny przedstawiłyby istotę grożącego im niebezpieczeństwa, jak również sposoby obrony.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało książeczkę formatu kieszonkowego – *Wskazówki dla ogółu ludności o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej*³⁶. W przystępnej formie omówione w niej zostały sposoby i środki napadów lotniczych, organizacja obrony przeciwlotniczej, samoobrona i środki obrony przeciwlotniczej. Najważniejszą częścią wskazówek – stanowiącą zresztą główny cel ich wydania – były przepisy omawiające postępowanie ludności w poszczególnych okresach opl.

Ostatnią broszurą, dotyczącą samoobrony przeciwlotniczej, były *Wskazówki dla komendantów opl domów (bloków domów), właścicieli domów oraz głównych lokatorów o urządzeniu pomieszczeń ochronnych dla celów samoobrony przeciwlotniczej*, wydane przez MSW w kwietniu 1939 roku³⁷. Miały one pouczyć zainteresowane osoby jak wybierać i urządzać pomieszczenia ochronne dla mieszkańców domu przed skutkami napadu lotniczego.

Tak szeroko zakrojona działalność wydawnicza w zakresie samoobrony ludności, w której najbardziej zaangażowana była LOPP – bowiem to ona najczęściej finansowała lub dofinansowywała te wydawnictwa, a następnie w formie „zestawów” sprzedawała je przez swoje placówki i ośrodki sprzedaży – miała na celu dotarcie z tymi informacjami do jak najszerszych kręgów ludności.

Mimo wysiłków Ligi i właściwych ministerstw, realizacja przygotowań opl w miastach i osiedlach często natrafiała na różne (przede wszystkim ludzkie) trudności. Świadczy o tym pismo ministra Stawoj-Składkowskiego do Inspektora OPP z 2 września 1938 roku, w którym szef MSW informuje, że „(...) część komendantów opl domów niechętnie ustosunkowuje się do nakazanych prac i najmniejsze trudności na tej drodze zniechęcają tych ludzi ostatecznie. Część komendantów wkłada w tę pracę najlepszą wolę i największe wysiłki, jednak z powodu że: nie posiadają oni dotychczas oficjalnie charakteru osób działających z ramienia władz; nie mają żadnych uprawnień wynikających z norm prawnych w odniesieniu do personelu samoobrony; nie mogą znaleźć poparcia pod tym względem u władz, które nie dysponują żadnymi środkami prawnymi nie są w stanie w wielu wypadkach przeprowadzić swych zamierzeń i stopniowo zniechęcają się”³⁸.

Powyższe pismo wyraźnie wskazuje, że większość zarządzeń i instrukcji traktowana była przez część wyznaczonego personelu jako zło konieczne i dodat-

³⁶ MSW. Nr wojsk. opl 9/10/1 z 29 IX 1938 r.

³⁷ MSW. Nr BB wojsk. opl 21/S-285/39 z 24 IV 1939 r.

³⁸ CAW, Akta GISZ, t. 2008. Pismo MSW. Nr 2573/Tjn. Wojsk do IOPP z 2 IX 1938 r.

kowe obciążenie, co musiało doprowadzać do scysji między odpowiadającymi za opl komendantami domu a podległymi im służbami na terenie domu.

Problem ten, zgodnie z sugestiami Ministra Spraw Wewnętrznych, rozwiązało dopiero rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 stycznia 1939 roku o obowiązkach osób fizycznych oraz władz i instytucji w dziedzinie przygotowania personelu opl i opgaz w czasie spokoju³⁹. Rozporządzenie to w sposób jednoznaczny określało, jakie organa opl i opgaz są w osiedlach, budowlach i domach mieszkalnych, kto może zostać powołany jako personel tych służb, jak ma zostać przeszkolony oraz jakie grożą mu konsekwencje za niestawiennictwo lub odmowę pełnienia obowiązków.

Nie natrafiono na informacje, by podobna sytuacja miała miejsce w osiedlu, mieście czy ośrodku organizacyjnym opl. Wytężone cykle szkoleniowe Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz odpowiednich instytucji, praca uświadamiająca prowadzona w szkołach i na kursach LOPP – musiały przynieść pozytywne efekty. Jej ocenę najpełniej wyraził gen. J. Zając, stwierdzając, że: *Organizacja samoobrony spełniła swoją rolę w czasie wojny. Utrzymała się ona także w czasie okupacji i o ile wiem, oddała duże usługi ludności*⁴⁰.

Osobny problem, stanowiący równoległy zakres prac Inspektoratu OPP, to opracowanie przepisów dotyczących urbanistyki i budownictwa. Zagadnienie to w obronie powietrznej, w ówczesnych warunkach, miało szczególne znaczenie; od tego jak się planuje i buduje domy, miejscowości oraz zakłady przemysłowe zależą skutki nalotów i bombardowań. Problem był (i jest) o tyle skomplikowany, że trudno ustalić „wystarczające normy”, tak aby nie przysparzały dodatkowych kosztów. Powołana przez Inspektorat OPP komisja do ustalenia odpowiednich norm składała się z fachowców z dziedziny urbanistyki, konstrukcji budowlanych oraz referentów ze sztabu Inspektora OPP i MSW. Efektem prac tej komisji było Rozporządzenie Rady Ministrów z 29 kwietnia 1938 roku o przygotowaniu w czasie pokoju obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej w dziedzinach regulacji i zabudowania osiedli oraz budownictwa publicznego i prywatnego⁴¹.

Rozporządzenie regulowało pod względem opl plany zabudowywania osiedli, w tym kształt, układ arterii komunikacyjnych, odległości między frontowymi liniami zabudowań, procentowy obszar części przemysłowej oraz zieleni miejskiej, normowało również problem zabudowy działek, konstrukcji budynków, obowiązków budowy schronów przeciwlotniczych.

Drugim aktem prawnym, kończącym kwestie opl w budownictwie, było rozporządzenie RM z 24 marca 1939 roku o przygotowaniu w czasie pokoju obrony

³⁹ DzURP Nr 10, poz. 54 z 24 I 1939 r.

⁴⁰ J. Zając, *Przygotowania Polski*, s. 23.

⁴¹ DzURP Nr 32 z 29 kwietnia 1938 r.

przeciwlotniczej i przeciwgazowej w dziedzinie budownictwa przemysłowego⁴². Rozporządzenie dzieliło zakłady przemysłowe na trzy kategorie. Do kategorii A zaliczano zakłady pracujące na potrzeby obronności państwa, zastrzeżone ustawowo wyłącznie państwu i zatrudniające powyżej 300 robotników. Do kategorii B – zastrzeżone ustawowo wyłącznie państwu, zatrudniające do 150 robotników, poza wodociągami, kanalizacją i elektrowniami. Do kategorii C – wszystkie pozostałe, nie mieszczące się w kategoriach A i B. Rozporządzenie regulowało, gdzie mogą być usytuowane zakłady przemysłowe, ustaliło normatywy co do zabudowywania działek, konstrukcji budynków, jaki zakład powinien posiadać urządzenia zabezpieczające pracowników, oraz precyzowało wymogi w zakresie urządzeń wodociągowych i elektrycznych.

Obydwa rozporządzenia nie mogły zmienić istniejącej rzeczywistości. Pomyślane były jako przyszłościowa regulacja budownictwa z uwzględnieniem obrony przeciwlotniczej. Od chwili uchwalenia stanowiły obowiązujące normy stosowane w budownictwie obiektów państwowych i przemysłowych.

Następnym problemem obrony powietrznej ludności cywilnej, którym musiał zająć się Inspektorat OPP, to sprawa obrony przeciwgazowej. Była ona na tyle skomplikowana, na ile było wiadomo, czy i jakie środki gazowe zostaną użyte. Trzeba było również ustalić, kto ma posiadać maski i kto ma pokrywać koszty ich zakupu. W tym względzie przyjęto następujące zasady: koszty zakupu masek dla obywateli pracujących w instytucjach rządowych i samorządowych pokrywały te instytucje; dla załóg zakładów przemysłowych, pracujących dla celów obronności – właściciele tych zakładów; dla członków ubezpieczalni społecznych i ich rodzin – zakład ubezpieczeń społecznych; dla ubogich – instytucje społeczne, jak LOPP i PCK; dla organów służb OPL – władze i instytucje, które te organa wystawiają. Pozostali obywatele mieli kupować maski za własne pieniądze.

Przyjęcie tych zasad pozwoliło na rozwiązanie problemu produkcji masek. Dotychczas wyłącznie dla wojska produkowała je Wytwórnia Masek w Radomiu. Uruchomienie nowych wytwórni wymagało złożenia zamówień na maski, które – z powodu początkowo dużych kosztów (około 27 zł) – nie napyływały. Opracowanie przez Instytut Przeciwgazowy nowego wzoru maski gumowej i złożenie zamówienia na zakup masek dla wojska przez zakład Ubezpieczeń Społecznych na sumę 3 mln zł, pozwoliło na uruchomienie nowych fabryk w Grodzisku, Grudziądzu i Lidzie. Jednocześnie, aby wyrównać powolne dostawy masek dla ludności, przystąpiono do wyrobu maseczek zastępczych, a zarząd Główny LOPP wydał *Wskazówki dla ogółu ludności o sposobach wykonania prowizorycznego sprzętu obrony przeciwgazowej*, do którego zaliczał: maseczki węglowe, tampony z gazy opatrunkowej nasycone płynem naturalizującym i butelki wypełnione ziemią ogrodową, torfem lub darnią.

⁴² DzURP Nr 31 poz. 207 z 24 marca 1939 r.

Przystąpienie do masowej produkcji masek dla ludności pozwoliło na obniżenie jej ceny do około 14 zł. Do sierpnia 1939 roku zdołano zebrać zapotrzebowanie i wyprodukować 800 tys. masek⁴³.

W celu odpowiedniego oznakowania personelu organów opl MSW wydało 26 września 1938 roku zarządzenie w tej sprawie, przyznając dla personelu opl miast i samoobrony opaskę i kłamrę. Opaska szerokości 8 cm z tkaniny o barwie żółtej w połączeniu z czerwoną była przewidziana dla organów opl miast, zielona dla organów samoobrony. Dla organów kierowniczych opl miast przeznaczone były opaski barwy żółtej z biegnącymi wzdłuż nich paskami szerokości 2 cm barwy czerwonej⁴⁴. Dla organów wykonawczych opl miast górna połowa opaski miała być barwy żółtej, a dolna czerwonej. Dla organów kierowniczych samoobrony (komendanci opl domów) opaska była barwy żółtej z paskiem barwy zielonej biegnącym przez środek opaski, natomiast dla organów wykonawczych samoobrony górna połowa opaski pozostawała żółta, a dolna była zielona.

Kłamra wykonana z metalu oksydowanego miała kształt owalny była jednokowa dla wszystkich organów i służb. U góry miała napis: „*obrona*”, rozdzielony pośrodku tego słowa sylwetką nurkującego samolotu. Po bokach kłamry były sylwetki spadających bomb, a u dołu napis: „*powietrzna*”⁴⁵. Oprócz tych oznakowań stosowane były również odznaki metalowe noszone w kłapach marynarki.

Lata 1936-1939 w zakresie obrony powietrznej nierozzerwalnie związane są z działalnością powstałego w 1936 roku Inspektoratu Obrony Powietrznej Państwa. Jako że pewne problemy zostały już rozstrzygnięte – mamy tu na myśli decyzję KSUS z 25 listopada 1935 r., dotyczącą wyposażenia wielkich jednostek (DP, BK) w sprzęt plot – główny wysiłek Inspektoratu skupił się na przygotowaniu państwa do obrony przed napadem lotniczym w pełnym tego słowa znaczeniu.

Problem osłony dywizji, brygady, przed atakiem nieprzyjacielskiego lotnictwa, a właściwie jej brak był najczulszym miejscem. Cztero- lub zaledwie dwudziałowa bateria nie mogła zapewnić swojej dywizji dostatecznej obrony przed nalotami, chociażby ze względu na długość kolumn prawie wyłącznie o ciągu konnym. Ta słabość, z której zdawali sobie sprawę dowódcy, wymagała poruszania się przede wszystkim w nocy lub przez gęste lasy, a i tak – w momencie natarcia – pozostawał dylemat co robić, ponieważ całe tyły dywizji, począwszy od stanowisk artylerii, były narażone na prawie bezkarne operowanie lotnictwa nieprzyjaciela. Już sama świadomość tego musiała bardzo dokuczać i krępować swobodę działań; stąd też dążenie dowódców do wytrzymywania na polu walki do końca dnia i wykonywanie

⁴³ J. Zajączak, *Przygotowania Polski*, s. 24-26.

⁴⁴ Liczba pasków zależna była od hierarchii organizacyjnej; np. komendant opl dzielnicy – 1 pasek; komendant opl miasta – 2 paski. CAW, Akta GISZ, t. 2009.

⁴⁵ Tamże.

przemarszów oraz przemieszczanie całego zaopatrzenia w strefie frontu w godzinach nocnych.

Bezbronności przeciwlotniczej dywizji nie mogło również zneutralizować jej własne lotnictwo myśliwskie, które – wobec skrajnej dysproporcji technicznej, a zwłaszcza liczebnej, w stosunku do połączonych sił bombowców i myśliwców nieprzyjaciela – jedynie w bardzo nielicznych przypadkach było w stanie osłonić własne wojska.

Główny problem Inspektoratu OPP, jakim była osłona obszaru kraju, też nie został w pełni rozwiązany. Dopiero w planach na początek lat czterdziestych przewidziano utworzenie 10 eskadr lotnictwa pościgowego, a do wybuchu wojny nie udało się stworzyć ciężkiej artylerii przeciwlotniczej. Późne podjęcie produkcji bardzo dobrych 75 mm armat plot, których wyprodukowano zaledwie 44 sztuki, oraz nieliczne plutony 40 mm armat plot, nie mogły w pełni pokryć zapotrzebowania na czynne środki opl obszaru kraju. Problem leżał przede wszystkim w kierownictwie i kompetencjach. Gen. Józef Zajac, jako Inspektor OPP, miał tylko prawo inspekcji oddziałów artylerii plot. Sytuacji wcale nie polepszyło objęcie przez niego równocześnie stanowiska Dowódcy OPL MSWojsk. Był w praktyce dowódcą bez wojska i bez własnego budżetu. Natomiast oddziały, które na wypadek wojny miały stanowić obronę obszaru kraju, w czasie pokoju podlegały aż czterem departamentom MSWojsk. Dopiero na początku 1939 roku, kiedy Inspektor OPP został dowódcą lotnictwa i opl, rozpatrzono problem powołania osobnej jednostki lotnictwa myśliwskiego dla potrzeb obrony powietrznej obszaru kraju. Jednak decyzje, skądinąd słuszne na przyszłość, nie spowodowały polepszenia sytuacji lotnictwa myśliwskiego, a nawet zahamowały produkcję samolotów „Łoś”. Wyznaczenie części lotnictwa myśliwskiego do obrony kraju, składającego się z 5 eskadr, stanowiło przysłowiową kroplę w morzu potrzeb i wystarczyło zaledwie do obrony jednego punktu – stolicy kraju.

Powyższe decyzje wymagały sprawnego systemu dozorowania. Został on rozwiązany jako służba obserwacyjno-meldunkowa na szczeblu od dywizji w dół, natomiast nie udało się w pełni zorganizować służby dozorowania na potrzeby kraju, mimo prostego, w swej istocie, wynalazku rozłączającego autorstwa kpt. Naimskiego i kpt. Langego. Wykorzystanie do celów dozorowania napowietrznej sieci telefonicznej było nieskuteczne, bowiem przestawała ona istnieć często już po pierwszym nalocie. Dłużej i skuteczniej mogła działać jedynie służba dozorowania wokół stolicy, w której wykorzystano również radio.

Największe zasługi położył Inspektorat OPP w dziedzinie ustawodawstwa i obrony powietrznej ogółu ludności. Wszystkie wymienione wcześniej ustawy, zarządzenia i instrukcje, wydawane przez różne ministerstwa, swój początek zawsze miały w Inspektoracie OPP. To one, wraz z uświadamiająco-szkoleniową działalno-

ścią LOPP, pozwoliły na przygotowanie ludności do tego, co może ją spotkać w czasie nalotu. A to, z kolei, wyzwalało wielką ofiarność społeczeństwa, wyrażającą się w Funduszu Obrony Narodowej, rozpisany w kwietniu 1939 roku, w Poczucie Obrony Przeciwlotniczej, czy masowym wspieraniu składkami najliczniejszej organizacji II Rzeczypospolitej – Ligi Obrony Powietrznej Państwa, która z gromadzonych funduszy budowała lotniska, szkoliła pilotów, budowała schrony, prowadziła szkolenia w powszechnej opl.